

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

«___» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____

«___» _____ 20__ р.

ВІЙСЬКОВА ПРОПАГАНДА В ОКУПАЦІЙНІЙ ПРЕСІ
РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941—1944 рр.)

Кваліфікаційна робота студента

Групи ІГм-17

Ступінь вищої освіти: магістр

Спеціальності 014.13. Середня освіта

(Історія).

Онищенко Владислава Олександровича

Керівник: канд. істор. наук, доцент

Тарасов Андрій Валерійович

Оцінка:

Національна шкала: _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Онищенко Владислав Олександрович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Онищенко Владислав

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Аналіз історіографії проблеми дослідження	7
1.2. Джерельна база дослідження	12
1.3. Методологічна основа роботи	17
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ТЕМА «ДИТИНСТВА ТА ДІТЕЙ» В МАТЕРІАЛАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941—1944 рр.)	
2.1. Тематика публікацій окупаційної преси.....	21
2.2. Тема «дитинства та дітей» в матеріалах окупаційної преси: статистичні дані та класифікація	28
2.3. Аналіз та характеристика теми «дитинства та дітей» в матеріалах окупаційної преси на території України (1941—1944 рр.).....	37
Висновки до другого розділу.....	46
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	51
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах життя, коли наша держава потерпає від агресії зовнішнього ворога, використання пропаганди здійснюється як на окупованих так і на вільних від окупантів територіях. Особливо це стосується захоплених земель, де країна-агресор намагається завербувати населення. Пропаганда може застосовуватися в різних цілях. Наприклад, для доведення того факту, що колишня влада не була спроможна задовольнити потреби всіх верств суспільства або ж ідеалізувати важливість даної території у складі окупанта. Нерідко пропагандистський апарат використовує у своїй діяльності найбільш підступні методи, які постійним тиском стимулюють у підсвідомості громадян поступово вірити, проводити паралелі і не шукати зворотні докази.

Одним із таких методів є використання найбільш вразливих суб'єктів суспільства, таких як пенсіонери, жінки і діти. Тема радянської дитини, її росту та розвитку в умовах соціалізму знайшла велике відображення в періодичній пресі підконтрольній нацистській владі. Нерідко в своїх статтях довірені німецькій владі особи через образ дітей намагалися показати, що радянська армія не щадить своїх громадян, в том числі і дітей, яких використовує у боях як живий щит, або кидає напризволяще, забираючи будь-які шанси на виживання. З урахуванням наявної джерельної бази та відсутності наукової літератури з даної проблематики є необхідність переосмислення подій Другої світової війни як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях і важливість їх порівняння з подіями сьогодення.

У зв'язку з цим вивчення даної теми є актуальним, так як кожна людина повинна розпізнавати пропаганду і вірити в реальні факти.

Мета роботи - проаналізувати військову пропаганду, зокрема використання теми дітей в матеріалах окупаційної преси на території України (1941—1944 рр.)

Завдання роботи впливає з її мети і передбачає:

- охарактеризувати ступінь наукової розробки проблеми в історіографії;
- виявити, систематизувати та класифікувати джерельну базу;
- визначити та обґрунтувати теоретико-методологічну базу дослідження;
- визначити тематику окупаційної преси;
- зібрати статистичні дані, систематизувати та класифікувати їх, а також виявити особливості висвітлення теми дітей в матеріалах окупаційної преси в різних окупаційних зонах;
- проаналізувати та охарактеризувати статті присвячені дітям в матеріалах окупаційної преси на території України (1941—1944 рр.).

Об'єкт дослідження – нацистська пропаганда на території рейхскомісаріату Україна

Предмет дослідження – військова пропаганда в матеріалах окупаційної преси на території України (1941—1944 рр.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з літа 1941 р. до липня 1944р. Нижня межа обумовлена періодом встановлення окупаційної влади на території України, а верхня – остаточним відступом німецьких військ та припиненням друку пропагандистської періодики.

Географічні межі дослідження охоплюють окуповані українські землі у зазначений період, окрім Закарпаття, яке знаходилось у складі Угорщини.

Апробація. Публікації. За матеріалами цієї роботи було опубліковано такі статті:

Тематика дитинства та дітей в матеріалах окупаційної преси рейхскомісаріату «Україна». Шляхами Кліо : студентський науковий альманах / За ред. Н. Печеніна, В. Яшин, Кривий Ріг, 2021. Число друге (2). С. 60-64

Методологічною основою роботи є принцип історизму та об'єктивності. Використано загальнонаукові (типологічний) та спеціально-історичні (історико – порівняльний та контент-аналізу) методи дослідження.

Наукова новизна результатів магістерської роботи полягає у наступному:

- проведено аналіз характерних рис та відмінностей окупаційної преси різних окупаційних зон на прикладі теми «дитинства та дітей»;
- досліджено тематику дітей в матеріалах окупаційної преси на території України (1941—1944 рр.).

Практичне значення отриманих результатів.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні спеціальних та узагальнюючих праць з новітньої історії України періоду Другої світової війни, підготовці спецкурсів з історії, тематичних музейних експозицій.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Аналіз історіографії проблеми дослідження

Проблема нацистської пропаганди завжди привертала увагу дослідників. Різноманітні аспекти проблеми знайшли своє відображення у чисельних роботах. Варто сказати, що відкриття архівів та зміна політичної ситуації наприкінці ХХ ст. призвела до виявлення та дослідження нових аспектів проблеми нацистської пропаганди.

Зацікавлення проблематикою серед вітчизняних дослідників на початку ХХІ століття знайшло своє відображення у цілій низці робіт.

Наприклад, Марина Михайлюк чітко виділила, яким чином у різних сферах суспільства діяла німецька пропаганда, виокремив способи за якими вона здійснювалась та оцінив ступінь її успішності для німецького керівництва. Крім того, дослідниця наголосила, що у періодичній пресі чітко простежується критика ізоляціонізму СРСР до війни, та в свою чергу пропагується співпраця з гітлерівцями. М. Михайлюк підкреслила, що періодична преса була малоефективною, і не завжди була доступною для широкої версти населення. Дослідниця констатує, що з початком німецько-радянської війни пропаганду проти СРСР проводили - східний відділ Міністерства пропаганди Третього Рейху, відділ пропаганди ОКВ, управління преси й пропаганди Міністерства східних окупованих територій, окремі структури Міністерства закордонних справ, служби СС і абверу та інші відомства. Проте головна роль у підготовці й проведенні психологічної війни проти СРСР була поділена між трьома відомствами – В. Кейтеля, Й. Геббельса і А. Розенберга. Таким чином, за допомогою пропаганди Вермахт прагнув повернути на свій бік місцеве населення та деморалізувати армію противника, тобто Червону Армію [43, с. 644-658].

Олександр Перехрест у своїй роботі показує, що для стимулювання селян і прискорення готовності, щодо посівної кампанії, імперське Міністерство у справах східних окупованих територій видало наказ від 15 лютого 1942 року «Про новий аграрний лад». Згідно з наказом передбачався планомірний перехід від більшовицького колективного господарства до товариських зв'язаних або самостійних селянських господарств. Як наслідок, періодична преса штампувала у своїх виданнях пропагандистські публікації щодо цього наказу. В першу чергу там йшлося про заохочення селян до роботи в громадських господарствах шляхом надання їм присадибних ділянок у приватну власність. Нерідко ті ж самі часописи повідомляли і про результати даного наказу. Наприклад, що через пів року після перетворення колгоспів в громадські господарства і проголошення присадибних земель приватною власністю населення, було збільшено для більш, як 10% всіх селянських присадибних земель [59, с. 475- 511].

У своїй роботі Дмитро Титаренко розповідає про українських націоналістів, що з'явилися на території Східної України у складі похідних груп, та їх вплив на організацію й тематичну спрямованість окупаційної преси у подальшому [73].

Валентина Шайкан розглянула основні прояви колабораціонізму на території рейхскомісаріату «Україна», серед яких вагоме місце займає і пропаганда в окупаційній пресі. У своїй роботі авторка визначила основні методи та засоби, до яких вдавалося німецьке керівництво, задля зображення своїх ідейно-політичних поглядів місцевому населенню [85].

У роботі Бориса Чернякова можна відслідкувати, яким чином німецьке командування розбудовувало пропагандистський апарат, хто із місцевого населення був залучений до виконання поставлених задач, та чітко відображено зсередини функціонування окупаційної преси. Щоправда, дослідник обмежився лише даними напрямками розгляду військової

пропаганди в окупаційній пресі, не виділяючи при цьому тематику написаного [84, с. 51-69].

Дослідниця Вікторія Яременко також зауважує на впливі ОУН у становленні та функціонуванні нацистської пропаганди. Крім того, зазначено, що існувала тематична періодика, зорієнтована за своїм змістовим наповненням на осіб, що займалися сільським господарством, дітей, жінок, а також розміщувала матеріали виключно про мистецьке та наукове життя [90].

Костянтин Курилишин у своїй праці акцентував увагу на критиці політичної системи СРСР, до якої вдалася україномовна окупаційна періодика [39].

В першу чергу дослідник проаналізував зміст публікацій, які викривали злочини більшовицької влади пов'язані з незаконними арештами та в цілому на діяльності репресивного апарату більшовиків. Крім того в пресі викривалися факти закатованих громадян у процесі відступу Червоної армії з тієї чи іншої території та масове ліквідування ув'язнених. Дослідник дійшов висновку, що автори даних статей намагалися найменш гуманним чином описати дії НКВС та підбирати найбільш жорсткі слова описуючі їх дії. Крім того дослідник звернув увагу і на популярну статтю, яка друкувалася у всіх часописах та викривала злочини радянської влади поблизу Вінниці, де було знайдено масове поховання тіл загиблих від рук репресивних органів більшовиків 1938 року [39].

По-друге, дослідник відзначив і тему колгоспів, та колективізацію, як трагедію українського народу, внаслідок якої відбулося пограбування та знищення українського села. В періодичній пресі друкувалися детальні факти голодомору, до якого і призвела колективізація. Тут К. Курилишин описує і використання дітей в пропагандистському матеріалі, де описувалися жахливі будні життя звичайної селянської сім'ї, руйнування психіки та каліцтво дітей через голод [39].

По-третє, автор проаналізував публікації пов'язані із відношенням радянської влади до релігійного, культурного життя населення. Читачі преси

вперше дізналися і про злочини пов'язані з інтелігенцією, діячами науки та освіти. Крім того, дослідник звернув увагу і на форми подання антирадянського агітаційного матеріалу, де пропагандисти не зупинялися лише на написанні статей, але і використовували народну творчість, поезію, прозу та гумор [39].

У праці Юлії Смілянської порушувались питання авторства й кількісного наповнення антисемітських публікацій в українській окупаційній періодиці. Дослідниця стверджує, що антисемітська пропаганда мала неабиякий вплив на населення окупованих територій, адже газети люди читали [68].

Ще одна українська вчена Надія Якобчук, розглядала різні боки тематики легальної україномовної преси часів окупації гітлерівцями. У своїй статті вона звернула увагу на і на тему дітей, проте в досить вузькому форматі, проаналізувавши текст розпорядження Українського центрального комітету в м. Краків «До відома батьків переселених дітей», який друкувався у деяких виданнях, де містилося оголошення про збір пожертв «Допоможіть українській дитині», як факт наявності роботи українських громадських організацій щодо соціального захисту та охорони здоров'я дітей та інших категорій громадян (полонених, селян) [89, с. 145-157].

Наталя Гандрабура провела комплексний аналіз двох періодичних видань, з яких випливає, що україномовна періодична преса приймала активну участь в реалізації нацистської політики експлуатації місцевого населення. Вона стала своєрідним інструментом в руках окупаційних властей: проводила агітаційну роботу, доносила до читачів офіційні рішення влади, чинні закони і розпорядження щодо залучення населення до співпраці та виконання ними трудової повинності. Закликаючи із шпальт газет до понаднормової праці в подяку за визволення від більшовизму, окупанти, насправді, приховували справжні цілі: розширення життєвого простору для німецького народу, в якому практично не буде місця для корінного населення. Та одночасно преса долучилася й до активної

критики більшовицького режиму, наводила приклади створення споживчих товариств, наділення селян землею, чудового становища робітників зі Сходу в Німеччині та інші агітаційні матеріали [15, с. 338-342].

Проблемою окупаційної преси нацистської влади займалися також зарубіжні історики. Наприклад, російський вчений Ілля Альтман в своїй книзі описує єврейське питання на сторінках окупаційної періодики. В першу чергу він описує процес та сенс появи антисемітських публікацій, більшість яких почала з'являтися вже протягом 1942 р., коли фактично 80% євреїв проживаючих на окупованих територіях були знищені. Поява статей такого характеру мала на меті сформуванню в корінного населення думку, що життя суспільства без євреїв є більш задовільним, що антисемітська ідеологія це цілком адекватний та логічний шлях у побудові державного ладу, що дана нація це помилка, яку варто виправити силою [1, с. 40-49].

Статті подібного характеру друкувалися до кінця літа 1943 року. Після поразки Вермахту у Курській битві риторика пропаганди, яка до цього моменту поступово насаджувала в читача антисемітські настрої, кардинально змінилася. Основними темами пропагандистів було викликати в населення думку, що Радянська влада, армія якої в цей момент поступово звільнювала окуповані Рейхом території, є уособленням юдейства, постійно фігурував термін «жидо-більшевизм», як яскравий приклад того, що всі недоліки євреїв присутні і в радянському керівництві, що повернення більшовиків означає встановлення єврейських порядків, які будуть наживатися за рахунок місцевого населення [1, с. 40-49].

Російський історик Олександр Гогун у своїй книзі викладає матеріали агітаційних брошур на окупованих Вермахтом територіях. Складовою таких брошур були відносини Адольфа Гітлера та дітей. Головною метою цих зображень було порівняння відносин до підростаючого покоління з боку Адольфа Гітлера та Йосипа Сталіна. В якості аргументів агітаційний апарат нацистів засуджує багаторічну ізоляцію дітей в Радянському Союзі від іншого світу через політику більшовицької влади. При цьому автори засуджують будь

які тези пов'язані з деспотичним характером Гітлера, та навпаки його особливу любов до дітей. Даним аргументом пропагандисти виправдовують знищення єврейської нації, роблячи ставку на те, що дана політика йде лише на користь підростаючому поколінню. Крім того є твердження, що діти з усієї Німеччини і люблять «Вождя германського народу» за його політику, основою якої є порядок і опіку за майбутнім дітей, тим самим показуючи населенню окупованих територій, що майбутнє їхній дітей буде в надійних руках [16, с. 362-665].

Інша російська вчена Вікторія Сільванович акцентує свою увагу на російськомовній націонал-соціалістичній окупаційній пресі у зоні військової адміністрації групи армій "Центр" у період з 1941 по 1943 роки. У ході проекту на конкретних прикладах (образ Німеччини, образ жінки та сім'ї, культурне життя, антисемітська пропаганда) аналізується, як місцевому населенню щепилися цінності та ідеї нацизму. Варто відзначити, що дана дослідниця одна з перших звернула увагу на предмет сім'ї в окупаційній пресі. Частково була описана і тематика дітей, проте в площині сім'ї, без конкретики [91, с. 281- 296].

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну основу праці складає періодична преса, яка з кінця 1941 р. почала контролюватися «Німецьким видавничо-друкарським товариством України з обмеженою відповідальністю» з центром у Луцьку та його відгалуженнями в багатьох інших містах. Факт монополізації друкованої видавничої сфери дає підставу вважати, що в Україні існувала єдина політика щодо функціонування цієї сфери.

Друк преси вівся зазвичай німецькою, українською та російською мовою, за виключенням було видання кримськотатарською «Азат Крим» в Сімферополі та польською «Газета Львівська» з видавництвом у Львові.

Німецькомовні газети в першу чергу орієнтувались на німецьке населення, військову комендатуру, адміністрацію та солдатів. Крім німецької влади доступ до даної періодики мало і місцеве населення, проте це був достатньо невеликий відсоток інтелігенції, яка ще до війни вивчила німецьку мову. [43, с. 647-648].

Найбільша ж частина періодичних видань друкувалася українською та російською мовами завдяки сприянню німецької влади та місцевих органів самоуправління. Періодику умовно можна поділити на три категорії: газети всеукраїнського значення, окружні часописи та видання районного значення. Друк видань контролювався відділом пропаганди, військовою комендатурою та місцевими управами [43, с. 649].

Будучи головним джерелом німецької пропаганди преса все ж таки мала свої недоліки. В першу чергу це пов'язано через погану логістику у віддалені від великих міст регіони. Крім того, актуальною була проблема належного технічного устаткування та брак паперу, тому у невеликих населених пунктах тираж був відносно невеликим. Відчутною проблемою був і брак кваліфікованих кадрів, яких можна було залучити до написання пропагандистських статей, не вистачало людей з вищою освітою, кваліфікованих філологів та істориків. [43, с. 649].

В таких умовах адміністрація періодичних видань активно агітувала місцеве населення до написання статей у газети, зазвичай на теми життя при радянській владі та антисемітські теми. Варто відзначити, що дане рішення принесло свої плоди, адже кількість охочих написати свої спогади та думки була великою. Зазвичай населення йшло на такий крок через зневіру у радянську владу, реальну віру в те, що є неможливою деокупація території червоною армією та гонорарами за обрану з-поміж інших і як наслідок надруковану статтю. [43, с. 650].

До того ж періодична преса була найбільш вигідною серед інших видів пропаганди, оскільки повністю себе окупила і приносила прибутки. Це пов'язано з тим що в кожній газети містилася колонка з оголошеннями, де кожен мешканець певного населеного пункту за окрему плату міг виставити своє оголошення. Крім того, на протязі всієї окупації серед місцевого населення залишався великий попит на періодичні видання, оскільки вони залишалися чи не єдиним джерелом інформації з ситуації на фронтах, в першу чергу на Східному, де воювала велика кількість близьких та рідних читачів. Попри це, політико-ідеологічний зміст пропаганди у періодичній пресі виявився недостатнім, оскільки населення часто критично відносилось до прочитаного, не завжди правильно розуміло стилі та прийоми якими керувався німецький пропагандистський апарат, а з 1942 року періодична преса перетворилася і суто інформаційне джерело [43, с. 651].

Попри наявність періодичної преси варто відзначити і інші джерела німецької пропаганди, до яких можна віднести: радіо- та кінопропаганду, пропаганду засобами дрібної друкованої продукції та образотворчого мистецтва, усну агітацію та пропаганду, а також пропаганду у сфері шкільної освіти.

Радіопропаганда на території України як і інших окупованих країни підпорядковувалась безпосередньо центру в Берліні та проходила цензуру. Зазвичай в ефірі звучали новини воєнного характеру, оголошення військової адміністрації, агітація остарбайстерства, а також різними розважальними та музичними програмами, програми велись переважно на українській, в меншій мірі на російській мовах [43, с. 651-652].

В цілому радіопропаганда виявилась неефективною, адже велася тільки у великих містах через гучномовці на вулиці, оскільки у місцевого населення були вилучені радіоприймачі, щоб унеможливити слухання радянських радіохвиль. У невеликих містечках та районних центрах відступаюча радянська армія повністю знищила радіомережу, тому тотальна частина

українського населення виявилась відключеною від німецької радіопропаганди [43, с. 651-652].

Ще в більш гіршому становищі знаходилась німецька кінопропаганда. Це пов'язано з тим, що на окупованих нацистами територіях кінотеатри знаходились в неналежному стані, а їх матеріально-технічна забезпеченість була на низькому рівні. У невеликих населених пунктах взагалі були відсутні можливості для показу пропагандистського матеріалу. Іншою проблемою був мовний бар'єр, тому на фільми накладалися субтитри, які в свою чергу виконувались в і близько не ідеальній якості [43, 652-653].

Агітація за допомогою дрібної друкованої продукції в основному була спрямована на сільське населення задля того щоб замінити там періодичну пресу, яка не надходила до звичайних селян. Основними цілями листівок та брошур було зацікавити місцеве населення в німецькому способу життя, агітувати до переїзду на тимчасові роботи до Німеччини. Зазвичай матеріали пропаганда даного типу привозилася безпосередньо з Німеччини, проте іноді доручалася і місцевими органам влади. Ефективність даного виду пропаганди в першу чергу залежала від своєчасності її доставки до місць призначення, оскільки неактуальний матеріал не давав належного ефекту на масову свідомість людей. Варто відзначити, що велика доля ефективності залежала від змісту виготовленої продукції, оскільки нерідко траплялися випадки, коли місцеве населення не розуміло подачі і суті побаченого, а іноді і зовсім ставилось критично, через нерозуміння нацистами реальності життя українських селян [43, с. 653-654].

Пропаганда засобами образотворчого мистецтва здебільшого була направлена на прославлення Гітлера, критикою радянської влади та особи Сталіна, розповсюдження антисемітської тематики та агітація остарбайстерства. Як пропаганда засобами дрібної друкованої продукції напряду залежала від фінансування з Берліна та своєчасності доставки виготовлених матеріалів. Нерідко окупаційна влада влаштовувала в містах тематичні виставки з той чи іншої теми з перелічених вище. Проте ступінь

ефективності даного виду пропаганди визначити фактично неможливо, наявні дані про відвідування тематичних виставок показують незацікавленість населення в цих заходах, або зовсім незадокументовані [43, с. 654-655].

Одним із достатньо широко розповсюджених видів пропаганди була усна агітація, яку проводили представники місцевої комендатури. Головна перевага усної пропаганди полягала в відсутності потреби додаткового фінансування. А практичне використання її полягало в організації масових виступів, до яких іноді були примусово залучені оstarбайтери привезені у «відпустку» з Німеччини з метою агітування праці на німецьку владу. Проте даний метод пропаганди виявився малоефективним, оскільки потребував залучення спеціально навчених людей, яких бракувало [43, с. 656].

Пропаганда у сфері шкільної освіти ставила на меті підготувати підростаюче покоління до німецьких реалій. Пропагувалась любов до України, повага до Гітлера та до німецької культури. Проте як і більшість інших методів, даний метод пропаганди спіткав провал. Це пов'язано з тим, що німецька влада не встигла підготувати нові підручники для шкільного навчання, крім того, велика кількість шкіл не працювала через серйозні пошкодження, отримані внаслідок бойових дій [43, с. 656-658].

Отже, джерельна база для проведення дослідження німецької пропаганди на території України в 1941—1944рр., представлена різномісними за походженням матеріалами. Але представлені пропагандистські джерела виявились неефективним, оскільки пропагандистам не вистачало кваліфікованих робітників, були наявні логістичні проблеми і все ж місцеве населення до кінця окупації повністю розчарувалося в німецькій владі, оскільки її обіцянки не відповідали реальності. Саме тому ми розглянули основним джерелом періодичну пресу, яка була доступним та поширеним та систематичним явищем на будь-якій із окупованих територій.

1.3. Методологічна основа роботи

Проблема пропагандистської діяльності окупаційної влади нацистської Німеччини на території України повинна комплексно узагальнюватися насамперед на всеукраїнському рівні, що дасть можливість створити синтетичні колективні роботи, присвячені різним формам та темам, які використовували пропагандисти.

Не секрет, що чотирирічна пропагандистська діяльність німецької окупаційної влади в першу чергу мала на меті боротьбу з радянською тоталітарною системою та критикою всіх тих антигуманних методів управлінської діяльності, якими керувався Кремль, розвінчанням радянської пропаганди, викриття всіх її пропагандистських засобів й тотальним замовчуванням історії, коли СРСР створював вигідну для себе інтерпретацію подій, прославляючи радянське минуле й усіяко демонізуючи противників. Проте нацистські методи були аналогічними.

У ході висвітлення даної теми використано синонімічні терміни «пропаганда», «військова пропаганда», «агітація», а для практичних способів передачі пропагандистського матеріалу - «періодична преса», «газети», «часописи» які вживаються у наукових виданнях, публіцистиці, мас-медіа.

Дослідження тематики окупаційної преси на території України(1941—1944 рр.) здійснено на основі принципів: історизму, об'єктивності, достовірності, соціального підходу, системності.

Принцип історизму допоміг здійснити хронологічну реконструкцію суспільно-політичних подій в їх історичних взаємозв'язках. При цьому було використано насамперед перевірену інформацію, що допомогло уникнути штучної заідеологізованості та кон'юктурності. Цей принцип дав можливість заглибитися в реалії того часу та комплексно проаналізувати складові пропаганди нацистів, простежити її еволюцію, ставлення населення як до

влади, так і до ідей, яку вона хотіла передати за допомогою різних методів пропаганди.

Водночас дотримувався принципу об'єктивності, який передбачав сприйняття джерела як об'єктивної реальності з неупередженим науковим підходом до подій Другої світової війни. Критична оцінка наукового доробку авторів різних поколінь з України та зарубіжжя дала змогу відійти від неупередженого ставлення, уникаючи перекручень, перебільшень, намагання пристосувати факти під певну наукову позицію.

Принцип достовірності допоміг у відтворенні тільки реальних даних та подій позбавлених фальсифікацій, які при залученні всього комплексу інформації дають можливість відтворити перебіг усіх подій які супроводжували та формували пропагандистський матеріал, умов його функціонування під час нацистської окупації.

Важливу роль відіграв принцип соціального підходу, що допомогло позбавитися від міфологізації історичних подій, протиставлення загальнолюдських ідеалів та цінностей. Цей підхід особливо важливий тоді, коли потрібно аналізувати певні звіти, накази, політичні програми.

Системний принцип вимагав досліджувати об'єкт як частину єдиного цілого із узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Вказаний принцип дозволяв охарактеризувати роль і місце пропаганди в суспільно-політичних процесах в Україні, узагальнити підступну політику тоталітарної влади в роки Другої світової війни.

Для написання кваліфікаційної роботи було використано наступні групи методів: загальнонаукові та спеціально-історичні методи.

Загальнонаукові методи допомогли подати складні процеси формування та становлення німецької пропаганди в Україні як цілісне явище. Метод аналізу допоміг визначити особливості розбудови пропаганди на різних етапах діяльності, а синтез - підведенню підсумків щодо характеру та регіональних особливостей періодичної преси. Типологічний метод допоміг упорядкувати

наявну інформацію, подати матеріал у логічній послідовності, детально проаналізувавши досліджувані події та явища.

У роботі було використано спеціально-історичні методи. Порівняльно-історичний метод дослідження дав змогу проаналізувати та порівняти особливості застосування теми дітей в усіх німецьких окупаційних зонах на території України.

Метод контент-аналізу (від англ. *contens* зміст) - метод якісно-кількісного аналізу змісту документів з метою виявлення або вимірювання різних фактів і тенденцій, відображених в цих документах. [86].

Таким чином, ми вважаємо, що окрім загальнонаукових та суто історичних методів дослідження використані нами концептуальні підходи, принципи та методи наукового пізнання дозволили повною мірою досягти поставленої мети та виконати заявлені дослідницькі завдання.

Висновки до першого розділу

Проаналізувавши наукові праці з теми дослідження, можна зробити висновок, що сучасний історіографія питання даної теми є обширною, інформативною та різноплановою. Існування різних точок зору, а також вагомий доробок сучасної української історіографії дає можливість в повній мірі вивчити це питання та зробити об'єктивні висновки, щодо питання пропаганди. Проте не повністю висвітленими залишаються питання аналізу та класифікації тем на які друкувалися пропагандистські статті, зокрема теми «дитинства та дітей».

Джерельна база для проведення дослідження діяльності німецького пропагандистського апарату в Україні у 1941—1944 рр. представлена різнотипними за походженням матеріалами. Джерельні матеріали, які висвітлюють різні аспекти німецького пропагандистського апарату дозволяють розглянути особливості і загальні риси його тематики в

хронологічних рамках 1941—1944 рр., схарактеризувати заходи Німеччини спрямовані на змінення колективної свідомості населення окупованих територій. Також проаналізувати їхні основні напрямки діяльності під час німецької окупації; розкрити форми і методи діяльності пропагандистських центрів.

Принципи історизму, об'єктивності, достовірності, соціального підходу допомогли детальніше і більш рельєфно реконструювати основні складові діяльності пропагандистської преси. Основною складовою роботи є метод контент-аналізу, який допоможе з'ясувати кількісну частку предмету дослідження в окупаційній пресі. Крім того, вагому частку в роботі займає історико – порівняльний та типологічний метод. Таким чином, ми вважаємо, використані нами концептуальні підходи, принципи та методи наукового пізнання дозволили повною мірою досягти поставленої мети та виконати заявлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2. ТЕМА «ДИТИНСТВА ТА ДІТЕЙ» В МАТЕРІАЛАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941—1944 рр.)

2.1. Тематика публікацій окупаційної преси

Задля того щоб зрозуміти, що з себе представляє типовий примірник з часопису окупаційної преси варто розглянути бодай один з них, який є класичним прикладом і уособлює собою переважну більшість газет з будь-якого міста.

Прикладом використаємо примірник із газети «*Львівські вісті*» (м. Львів), за 4 вересня 1941 р. [41].

Перша сторінка представляє з себе форзац, який містить у собі назву видання, дату та місто випуску, вартість і основний матеріал. Основний матеріал, в свою чергу представлений зведенням з основних фронтів, де читачу демонструються найбільш актуальні дані. Зазвичай інформація із найбільш гарячих ділянок фронту подавалась у стовпчику «З Головної Квартири Фірера» (Фюрера, в залежності від міста правопис слова змінювався). Крім цього, на сторінці зображувалися більш детальні відомості з фронтів, при цьому не лише німецьких, а всіх держав «Осі», іноді для достовірності та наочності прикріплювались і фотоматеріали. Також, нерідко тут містилися статті і нефронтової тематики з різким пропагандистським нахилом та максимальним прицілом на свідомість читача. В них максимально принижувались дії радянської влади, або інших, ворожих для нацистів країн, та підносилися ідеї самобутності української нації та німецька протекція України загалом. [Додаток А]

Друга сторінка, зазвичай, фактично було продовженням першої і починалась із продовження опису фронткових новин, плавно перетікаючи у міжнародні новини. В яких описувалось становище інших країн-союзниць Німеччини, зачіпалися питання єврейської нації та становище в лавах ворогів

Рейху, особливо вичерпними були статті про Радянський Союз і реалії соціалістичного життя населення. [Додаток Б]

Третя сторінка стосувалася буднів міста та країни. Тут інформація подавалася читачу у найрізноманітніших формах. Це і художні статі про життя в умовах відсутності більшовицького ладу, це стандартні новини про нововведення та відкриття у місті, або відновлення чого-небудь, це новини із інших українських міст і т.д. Викладений матеріал був таким же різноманітним і за своїм емоційним забарвленням, тобто подавались і відверті пропагандистські статті, так і статті без прихованого підтексту, несучи сухі факти. Нерідко саме на цій сторінці викладалася усна народна творчість, проза та поезія, різні інформативні та корисні для повсякденного життя тексти та ін. [Додаток В]

Четверта сторінка була присвячена рекламі, першу половину сторінки займали укази, відозви та розпорядження до всього населення, які дублювалися також і на німецькій мові. Інший матеріал був рекламою у класичному розумінні цього слова. [Додаток Г]

У нашому прикладі використане видання у форматі щоденника, проте, в залежності від факторів номери газет могли випускатись:

- 1.Щоденно.
- 2.Чотири рази на тиждень.
- 3.Тричі на тиждень.
- 4.Двічі на тиждень.
- 5.Один раз на тиждень.

Фактори частоти виходу газет були різні, в першу чергу це пов'язано із стабільністю роботи видавництва, якщо місто в якому друкувалася газета було глибоко в німецькому тилу і бойові дії не впливали на функціонування друкарень, тим більше матеріалу вони виробляли. Важливим чинником була і площа міста та кількість проживаючого там населення, а також логістична складова. Чим більше місто, тим більше шляхів по якому можна було доставити до нього все необхідне друкарське приладдя. Очевидним фактором

була і кількість проживаючого населення. Адже важливо було, щоб затрати не перевищували прибутки і був постійний споживач. З демографічним фактором напряду пов'язана і кількість можливого для друку матеріалу в примірнику. Поширеною практикою було заохочення місцевого населення для написання статей. Нерідко за якісний матеріал, окрім реклами, люди отримували кошти.

Всі ці фактори напряду впливали і на кількість сторінок в одному примірнику. Можна виділити часописи на:

1. 2 сторінки.
2. 4 сторінки.
3. 2-4 сторінки.
4. 2-6 сторінок.
5. 2-8 сторінок.
6. 4-6 сторінок.
7. 4-8 сторінок.

Проте, більшість із цих пунктів носять номінальний характер. Тому що, більшість номерів все ж таки мала чітку кількість сторінок, це дві або чотири сторінки, шість, вісім або більше сторінок на примірник друкувалося лише за підходящої події і наявного матеріалу на цей випадок. Зазвичай з нагоди Різдва, Нового Року, Великодня та інших свят.

Німецький агітаційний та пропагандистський апарат у своїй діяльності спирався на чималу кількість важелів для контролю масової свідомості населення на окупованій території. Тому для більш гармонічного і логічного дослідження і викладення основного матеріалу нами були розроблена класифікація тематики пропагандистської преси з метою консолідації обраної нами теми дослідження в системі всієї нацистської пропаганди.

На нашу думку класифікувати саме пропагандистські публікації в окупаційній пресі можна на 3 основні пункти, так як пропаганда спиралася на 3 основні вектори:

1. Україна та її відносини з Німеччиною:

А) непереможність німецької армії та її союзників [11, с. 1];

Б) спільні дії України та Німеччини проти спільного ворога [76, с. 1];

В) українці в Німеччині [77, с. 1].

2. Радянський Союз:

А) особа Сталіна [83, с. 1];

Б) радянська система [3, с. 1].

3. Міжнародна пропаганда:

А) Англія та особа Вінстона Черчіля [2, с. 1];

Б) США та особа Франкліна Рузвельта [82, с. 1];

В) «Жиди» [26, с. 1].

За словами пропагандистської преси українське населення відверто радісно сприймало німецькі війська, які входили на територію України, автори пропаганди пишуть, що українці вважали нацистські війська «визволителями», а німецьке командування виконувало важливу місію знищення «жидо-більшовиків», які є ворогом всього іншого світу. Крім того, у будь-якому часопису воєнних часів в кожному випуску газети на титульній сторінці описувалося становище на фронтах. Варто відзначити, що ці новини мали відверто пропагандистський характер, тому що нерідко в цих статтях зображувалися лише перемоги військ Німеччини та її союзників, описувалися вдалі військові операції та нерідко принижувалися сили противників [70, с. 1].

Крім того, в деяких виданнях іноді з'являлися і такі статті в яких хтось з німецького командування виражав свою думку щодо війни, СРСР та його становища. Наприклад, в поданій статті газети «Український голос» від 23 жовтня 1941 р. описуються слова др. Дітріха, який говорить наступне: «Війна на сході вже завершена... більшовизм під військовим оглядом вже знищений» [61, с. 1].

Досить часто в газетах можна зустріти і такі статті в яких розповідається про участь українських військ у війні та їхнє велике бажання в допомозі німецьким військам. Такі статті несуть відвертий пропагандистський характер, який спрямований на активне залучення українців у війні під егідою

Німеччини, зазвичай вони не мали розлогої аргументації і писалися у вигляді непідтвердженого факту[75, с. 2; 76, с. 1].

Тематика «Українці в Німеччині», один із найбільш поширених актів пропаганди в окупованій пресі. Такому виду пропаганди завжди приділялося багато уваги і нерідко виділялася ціла сторінка, в таких статтях інколи подавалися фото, листи або записки тих українців, які виїхали на заробітки до Німеччини. В поданому додатку, взагалі розповідається про українців, які повернулися з Німеччини, та розповідають про свої враження після «заробіток». Тематика цих статей намагалася спонукати українське населення ставати оstarбайтерами, яких потребувала німецька влада[77, с. 1].

Постійною темою в окупаційній пресі була тема пов'язана із Радянським Союзом. Першою ж і головною проблемою та причиною всіх бід Радянського Союзу була особа Сталіна. В статті «Хто такий Сталін?»[83, с. 1] газети «Український голос», яскравим образом описується ставлення Німеччини до Йосипа Сталіна, тут розповідається про його погляди, риси характеру та вчинки. Зазвичай, у пресі пишуть про те, що «Сталін маріонетка жидів», «вбивця», «кат», «диктатор», «брехун». На його плечі автори статей кидають клеймо особи, яка спричинила війну, особи, руками якої було винищено величезну кількість населення, та інші різноманітні обвинувачення, які повинні були викликати у читача відчуття відрази, зневаги та ненависті до нього[4, с. 2].

Крім того, пропаганда, намагається викликати вище названі відчуття не лише до Сталіна, а до всієї Радянської системи, сильним прийомом у цьому є використання саме прикладів того як більшовики та їхні владні методи діяли в Україні та яких бід принесли населенню. Головним акцентом на який спиралися автори пропаганди, було те, що політика СРСР, це політика «винищення»[93, с. 3]. В будь-якій статті, описувалися масові вбивства вчинені руками НКВД, [52, с. 2; 60, с. 3] намагання більшовиків знищити українців як націю [3, с. 1; 88, с. 3], перетворити їх на покірних рабів «системи» і до цього автори пропаганди дуже часто пишуть масштабні статті,

в яких конкретно описується якими методами здійснювали свою вчинки «кремлівські володарі» і на які верстви спиралися репресії. Крім терору, більшовики зображувалися в образі «жидів», які готові піти не все для власного збагачення, не цінуючи при цьому власного населення.

Якщо більш широко розглядати тему Радянського Союзу у пропаганді то, можна побачити, що німецька влада намагалася здійснити вплив на всі сфери населення і тому нерідко можна зустріти статті присвячені жінкам. Зазвичай, в таких статтях говорилося, що жінка, нібито була зрівняна в правах з чоловіками, але при цьому стала своєрідним рабом у радянській системі, і що від моменту прийняття конституції СРСР жінка отримала «щастя розуміти можливість працювати на фабриці до нестями...»[28, с. 1].

Також, пропагандою намагалися задіти і відчуття віруючого населення, в статтях присвячених цій темі головним гаслом завжди було «совети – вороги релігії», і розповідалось, що незважаючи на проголошену толерантність радянського керівництва до церкви, вони все одно намагаються знищити церковну ієрархію зсередини, продовжуючи проводити певні переслідування духівництва[50, с. 4; 69, с. 3]. Крім того у багатьох часописах поряд з церквою фігурує і ім'я Йосипа Сталіна, який, по словам авторів систематично грабує церкви як для власного збагачення так і для того щоб було на які кошти утримувати і будувати армію[71, с. 4]. Саме Сталін частіше всього був головним героєм у так званих «Кутках гумору», які інколи зустрічалися в пресі, тут його зображували як людину, яка «змінити країну, вихвалявся тим, що він знищив все»[40, с. 4].

Окремою темою пропаганди в періодиці цього періоду варто виділити пропаганду, яка містила в собі критику та зневажання ворожих для Німеччини та її союзників країн, найчастіше це стосувалося Англії та США і особливо їхніх лідерів Вінстона Черчіля та Франкліна Рузвельта. У таких статтях найчастіше писалося, що Англія та США, це країни, які є безпосередніми винуватцями війни[2, с. 1], крім того, Англія була регулярно задіяна в політичних карикатурах або ж у фото-пропаганді в якій принижувалася її

честь[13, с. 7], щодо США то про них писали, що вони постійно здійснюють провокації, які дають війні лише більший розмах[9, с. 1]. До Вінстона Черчіля і Франкліна Рузвельта відношення не менш негативне, зазвичай зазначалося, що «в їхніх жилах тече багато юдейської крові» і що вони підкоряються «жидам» і діють в їхніх інтересах. Крім того, їх зображують як «нахабних», «брехливих» та «підлих» правителів, що є головними підбурювачами всіх воєн[82, с. 1].

До речі, так звані «жидам» у пропаганді відводиться особливе місце, по словам пропагандистських авторів, вони керують чи не всім світом крім держав «Осі». Нерідко можна зустріти і карикатури, які присвячені в честь «жидів» чийми маріонетками є Сталін, Рузвельт та Черчіль. У статтях же вони зображуються як «нечисть», «гниль», яка намагається нажитися на добросовісних жителях всього світу. Крім того, зазвичай здійснюються заклики, які спрямовані на активні дії проти «жидів», розповідається про «священний обов'язок» кожного виступити у боротьбі проти них під покровительством Адольфа Гітлера, який веде свої війська для їхнього знищення[10, с. 4; 26, с. 1; 27, с. 3].

Проаналізувавши практичний матеріал можна дійти висновку, що тематика дитинства та дітей, в цілому за своїм змістом може бути складовою кожного із пунктів класифікації нацистської пропаганди.

В першу чергу це пов'язано з тим, що в порівнянні з іншою тематикою, тема дитини в радянській реальності зустрічається набагато рідше, проте зазвичай якщо подібна стаття зустрічається, то вона є об'ємною та ґрунтовною.

По-друге, дана тематика хоча і зазвичай є одним з важелів критики як Радянського Союзу та соціалістичної системи в цілому, проте нерідко виступає як один із важелів агітації до зближення з Німеччиною, зацікавленістю німецькою культурою та побутом, іноді відвертими закликами до остарбайтерства [42, с. 2; 47, с. 4].

Рідше тема дитини зустрічається у міжнародній пропаганді, де описується ганебне, іноді злочинне ставлення влади ворожих Німеччині країн до дітей. [66, с. 3]

Отже, пропагандистська діяльність преси була направлена на населення України з різними векторами впливу, які були направлені в бік Радянського Союзу, Англії, США та представників єврейського населення, а також в бік Гітлера та його військ, які зображувалися рятівниками українського населення від впливу більшовиків та євреїв. Предмет нашого дослідження у даній класифікації займає роль одного із важелів тиску на свідомість читача, а інколи і системо утворюючого елементу між першим та другим вектором німецької пропаганди.

2.2. Тема «дитинства та дітей» в матеріалах окупаційної преси: статистичні дані та класифікація

У ході дослідження було проаналізовано 1977 номерів із семи газет, які друкувалися в 4-х окупаційних адміністраціях утворених німецьким командуванням на території України. Детальні відомості про досліджувані періодичні видання подані в табл. 2.1. «Загальні відомості», та табл. 2.2. «Статистичні відомості».

Таблиця 2.1.

Загальні відомості

Окупаційна зона	Місце видання	Назва газети	Мова	Доступні номери
Зона військової адміністрації	Сімферополь	«Голос Крима»	Російська	48

німецького командування				
	Луганськ	«Нове життя»	Українськ а	65
	Чернігів	«Українське Полісся»	Українськ а	164
Дистрикт «Галичина»	Львів	«Львівські вісті»	Українськ а	570
Провінція «Трансністрія»	Одеса	«Одесская газета»	Російська	567
Рейхскомісарія т «Україна»	Дніпро	«Дніпропетровськ а газета»	Українськ а	330
	Рівне	«Волинь»	Українськ а	233

Таблиця 2.2.

Статистичні відомості

Назва газети	Обсяг газети	Загальна кількість доступних сторінок	Середній обсяг газети	Періодичність виходу
«Голос Крима»	2-4 сторінки	170 сторінок	3,5 сторінки	Тричі на тиждень
«Нове життя»	2-4 сторінки	162 сторінки	2,5 сторінки	Тричі на тиждень
«Українське Полісся»	2-4 сторінки	382 сторінки	2,3 сторінки	Двічі або тричі на тиждень

«Львівські вісті»	2-12 сторінок	2660 сторінок	4,6 сторінки	Щоденно
«Одесская газета»	2-8 сторінок	2360 сторінок	4,2 сторінки	Спочатку тричі на тиждень, згодом - щоденно
«Дніпропетровська газета»	2-6 сторінок	1013 сторінок	3 сторінки	Асинхронно
«Волинь»	2-8 сторінок	938 сторінок	4 сторінки	Двічі на тиждень

У ході аналізу було чітко відібрано критерії за якими та чи інша стаття в якій йшла мова про дітей несла дослідницьку цінність.

По-перше, стаття мала нести інформацію безпосередньо про дітей, або ж діти були невід'ємною частиною її змісту.

По-друге, стаття повинна мати пропагандистський зміст, емоційне забарвлення або ж заклик до тої чи іншої дії дітей або їх батьків.

Застосувавши дані критерії нами було відібрано статті, які їх задовольняють і з'ясовано який відсоток контенту про дітей міститься в місці видання та окупаційній зоні, яку воно представляє та подано в табл. 2.3. «Періодичність написання та відсотковий склад теми дітей у пресі» та «рис. 2.1.» «Відсотковий склад теми дітей в окупаційні пресі на загальний обсяг номерів та сторінок».

Таблиця 2.3.

Періодичність написання та відсотковий склад теми дітей у пресі

Окупаційна зона (місце видання)	Загальна кількість статей	Середня кількість номерів	Середня кількість сторінок	Кількість статей на дитячу	Кількість статей на дитячу
------------------------------------	---------------------------------	---------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------

	присвячених темі дітей	на одну статтю	на одну статтю	тематику в номерах газети у відсотках	тематику на сторінках газети у відсотках
Зона військової адміністрації німецького командування	66	4,2	10,5	23,8%	9,5%
Сімферополь	14	3,4	12	29%	8,2%
Луганськ	22	2,9	7,4	33,8%	13,6%
Чернігів	30	5,5	12,7	18,3%	7,8%
Дистрикт «Галичина» (Львів)	168	3,4	15,8	29,5%	6,3%
Провінція «Трансністрія» (Одеса)	100	5,7	23,6	17,6%	4,2%
Рейхскомісаріат «Україна»	99	5,7	19,7	17,6%	5%
Дніпро	58	5,7	17,5	17,5%	5,7%
Рівне	41	5,7	22,9	17,6%	4,4%

Рис. 2.1

Відсотковий склад теми дітей в окупаційні пресі на загальний обсяг номерів та сторінок

Проаналізувавши дані таблиці та рисунку можна сказати, що в дистрикті «Галичина» контент присвячений дітям найчастіше зустрічається в номерах газет, далі слідує зона військової адміністрації німецького командування і останніми, проте зберігаючи рівність між собою йдуть провінція «Трансністрія» і рейхскомісаріат «Україна». Проте, варто відзначити неточність у такому способі аналізу контенту, він не враховує кількість сторінок в номері, а отже може давати значно завищені дані про той чи інший показник.

На нашу думку, більшу точність статистичних даних дає інший показник, саме відсоток теми «дитинства та дітей» у всіх сторінках газет. І з

цього погляду ситуація змінюється, як ми бачимо у такому підході першість тримає зона військової адміністрації німецького командування, далі із значно нижчим показником іде дистрикт «Галичина», потім рейхскомісаріат «Україна» і остання провінція «Трансністрія». Але при цьому варто відзначити і вибірку доступних номерів в обраних газетах, у зоні військової адміністрації німецького командування, вона фактично вдвічі менша за інші окупаційні зони, тому не виключено що при більшій кількості доступних номерів цифри могли б бути дещо нижче.

Проаналізувавши у ході дослідження обрані статті, ми класифікували їх за змістом, тобто у розрізі чого діти зображуються у цих статтях, і виділили наступні типи:

1. Окупаційна (німецька або румунська(провінція «Трансністрія»)) – це вид статей в яких описуються дії влади на користь дітей, звітуються масові заходи присвячені дітям, відкриття дитячих будинків, шкіл та інших навчальних закладів. агітується німецький спосіб виховання, навчання та розвитку підростаючого покоління. Це також заклик до батьків та дітей з тієї чи іншої теми.

2. Антирадянська (інколи антипольська, зустрічається в «Львівській газеті» та в газеті «Волинь») – це вид статей, в яких жорстко критикуються дії радянського керівництва по відношенню до своїх або громадян інших країн, зокрема дітей. В першу чергу це дії направлені на руйнацію шкіл та системи освіти в цілому. Зображуються часи, які діти мусили пережити під час радянського режиму.

3. Міжнародна – це вид статей, де описуються антигуманні по відношенню до дітей вчинки влади ворожих для нацистського режиму країн, та навпаки висвітлюються позитивні вчинки влади країн-союзників Німеччини.

4. Дуальні – це вид статей, в яких поєднується два з трьох поданих вище типів тем про дітей. Найчастіше дуальність проявляється у критиці Радянського Союзу та возвеличення на цьому фоні дій направлених на дітей з

боку німецької окупаційної влади. В газетах «Волинь» та «Львівські вісті» дуальними можна назвати статті, в яких одночасно критикується як радянська система освіти так і польська.

5. Триєдина – це вид статей, де у змісті присутні всі три перших типи статей.

6. Нейтральні – це вид статей де у змісті не спостерігається жоден із вище поданих типів. Зазвичай це статті в яких присутні заклики до молоді та батьків про важливість правильного навчання та виховання і як це може вплинути на майбутнє дітей.

Результати проведених досліджень представлені в табл. 2.4 «Типи статей про дітей в окупаційній пресі на території України»

Таблиця 2.4

Типи статей про дітей в окупаційній пресі на території України

Окупаційна зона (місце видання)	Загальна кількість статей присвячених темі дітей	Окупаційні	Антирадянські	Міжнародні	Дуальні	Триєдині	Нейтральні
Зона військової адміністрації німецького	66	38	7	3	13	0	5

КОМАНДУВ АННЯ							
Сімферопо ль	14	9	4	0	1	0	0
Луганськ	22	12	1	2	6	0	1
Чернігів	30	17	2	1	6	0	4
Дистрикт «Галичин а» (Львів)	168	115	13	5	14	1	20
Провінція «Трансніс трія» (Одеса)	100	79	15	2	3	0	1
Рейхскомі саріат «Україна»	99	45	20	1	20	0	13
Дніпро	58	27	14	1	13	0	3
Рівне	41	18	6	0	7	0	10

Результати таблиці подані на «рис. 2.2.» «Типи статей про дітей в окупаційній пресі на території України».

Рис. 2.2.

На основі даних табл. 4 та рис. 2 можна сказати, що незважаючи на зону окупації домінуючим типом статей в яких йде мова про дітей є окупаційний тип і всюди крім газет рейхскомісаріату «Україна» на нього припадає їх більша половина. Другим за популярністю є антирадянський тип статей і близький до нього дуальний. Нейтральний тип є другим за популярністю у дистрикті «Галичина», проте на загальному фоні займає лише четверте місце, складніше за все зустріти міжнародний тип і триєдиний, який зустрічався лише в газеті «Львівські вісті» дистрикту «Галичина».

Отже, проаналізувавши періодичну пресу, можна зробити висновки, що контент про дітей є лише невеликою частиною інформації яка друкувалася на окупованих Вермахтом територіях, зустрічаючись в середньому лише на 6% сторінок від всього загалу. При цьому середні показники невисокі незважаючи від зони окупації. На основі цього можна констатувати, що преса діяла в рамках загальної німецької політики, щодо окупованих територій, а різниця в числах по більшій мірі залежала від головного редактору та персоналу, який займався оформленням газет. Це підтверджує і той факт, що контент в якому використовували тему дітей в усіх періодичних виданнях в більшій мірі описує діяльність німецького командування та їх відношення до

підростаючого покоління на окупованих територіях, інші теми при цьому зустрічаються значно менше.

2.3. Аналіз та характеристика теми «дитинства та дітей» в матеріалах окупаційної преси на території України (1941—1944 рр.)

На основі проведеного контент-аналізу зупинимось більш детально на конкретній тематиці присвяченій дітям. Як було з'ясовано раніше то статей присвячених окупаційній владі в незалежності від окупаційної зони та міста було найбільше, тому зупинимось для початку саме на ній.

Найбільшу частку серед таких статей займають повідомлення про відкриття шкіл, дитячих садків, будинків для сиріт та евакуйованих дітей завдяки німецькому командуванню на окупованих територіях [12, с. 2; 48, с. 2; 58, с. 3]. Крім того, якщо газета має обласне значення та великий тираж, наприклад «*Львівські вісті*», то в ній розповідають і про школи які відкрились у прилягаючих містечках та селах. [18, с. 4; 19, с. 4]. А згодом періодична преса вже звітує про їхню діяльність. Подаються статистичні дані про кількість тих хто навчається, розповідається про допомогу від німецької влади, неодмінним атрибутом є організація дитячих концертів та виступів для широкої публіки глядачів і неодмінно когось із представників влади [8, с. 4; 29, с. 3; 74, с. 4].

Варто відзначити пресу як один із важелів німецької влади для залучення молоді до навчання у фахових школах. В одній із газет це пояснюється так: «Питання фахового шкільництва для нас ще далі дуже пекуче. Народне господарство є основою, на якій спирається все життя народу. Без сильної господарської розбудови не можна й думати про відродження і зріст народу. Наше господарство, доволі примітивне і незрізничковане перед війною, під час неї зазнало великих втрат і треба великої праці добрих і відданих справі фахівців, щоб його двигнути і розбудувати. Нам треба фахівців на кожній

ділянці і то таких, щоб як найскоріше могли взятися до фахової праці. Ми не маємо часу на довгі науки, бо нам людей вже треба. Тому нам треба короткотривалих курсів, які дошколювали би і перешколювали практично рільників, купців і ремісників без відриву від їх варстатів праці. Треба нам окремих викладів з практичними вказівками, які виголошували би фахівці, передовсім агрономи і техніки про способи новітнього господарювання і праці, які штовхнули би наших рільників і ремісників на дорогу поступу. Треба нам 1—2 річних фахових, наскрізь практичних шкіл: купецьких, рільничих, ремісничих, які заступили би молоді, що закінчила народну школу варстатову практику, де вона більше часу тратить на послуги майстрові і його жінці, як на науку. Такі школи підготують нам молодь, яка по короткій практиці буде з хісном працювати у своєму фаху: в крамниці, на ріллі, у верстаті. Нам треба таких 3 до 4 середних фахових шкіл, де б молодь по закінченні 7 клас всенародної або нижчих клас середньої школи, підготовлялася на кермуючі становища в середніх господарствах, верстатах, підприємствах, що не вимагають високих фахових студій. Зрештою в нашому господарському житті ще довго пануючим типом буде середньої величини рільниче, промислове чи торгове підприємство. Навчання в цих школах повинно мати теж практичний напрям, але воно має спиратися на теорії. Нам треба теж висококваліфікованих фахівців; тому ми хочемо мати теж високофахові школи: торговельні, кооперативні, агрономічні, технічні, які дали би нам висококваліфікованих керманічів нашого господарського життя. Нам слід повести інтензивні заходи, щоб такі школи добути і їх заповнити нашою молоддю, яка своїм знанням хотіла би послужити своєму рідному народові і поставити його на цьому рівні господарського життя, на якому стоять інші висококультурні народи, щоб добути належне нам місце у колі вільних, культурних і засібних народів» [17, с. 2].

Результати таких повідомлень були різними. Наприклад, в газеті «*Нове життя*» в тодішньому Ворошиловграді (Луганськ) доповідають так: «Лише за 8 днів, (із 7 до 16 жовтня) подано 546 заяв про вступ до школи. Найбільше

заяв подано на машино-будівельний відділ (143). Кількість бажаючих така велика, що адміністрація школи намічає відкрити ще два відділи: крамознавчий та фармацевтичний. Потік заяв все збільшується» [49, с. 2]. У Львові ситуація була протилежною, не дивлячись на велику кількість функціонуючих шкіл, потік молоді до них був не значним, про це свідчить опубліковані тези розпорядження Головного Відділу Науки й Навчання Львову, в якому розповідається, що навчання в професійній школі є обов'язковим і інші школи зобов'язані відправляти своїх учнів туди до навчання. Це стосувалось і молодь, яка замість навчання вже працювала, а повідомлення адресувалось батькам, яким погрожували карними санкціями за невиконання розпорядження [56, с. 3].

Унікальною за своїм змістом є стаття газети «Волинь» у Рівному, де за розпорядженням Генерального Комісара Волині й Поділля у місті Берест Литовський школу було тимчасово зачинено. Варто звернути на слова автора, про те, як віднеслись мешканці міста на закриття шкіл: «Це розпорядження викликало відгук серед нашого громадянства. І це ділком зрозуміло. Було б зле, коли наше суспільство віднеслося б до цього байдуже» [51, с. 1]. У статті вказується, що школи були зачинені через брак опалення, та у зв'язку з цим попередити появу та розповсюдження захворювань [51, с. 1].

Зустрічались випадки коли анонсувалося в пресі відкриття німецьких шкіл на окупованих територіях. В газеті «Дніпропетровські вісті» був опублікований анонс, про відкриття школи для дітей німецьких робітників, які переїхали на цю територію. Варто відзначити, що до навчання в ній запрошувалися діти українського та російського населення. Школа працювала за німецькою програмою, а її закінчення дозволяло вступити до вищих закладів в Німеччині [53, с. 2].

Нерідко преса публікувала статті з пропагандою націонал – соціалізму, в яких зображувалися ідеальні соціальні відносини в Німеччині, зокрема в сфері освіти, зазвичай в таких статтях описувались конкретні дії німецької

влади, зокрема Адольфа Гітлера направлені в бік якісної освіти і світлого майбутнього дітей [14, с. 3; 34, с. 2; 35, с. 2].

Продовжуючи тему німецької освіти, то місцева преса нерідко публікувала статті щодо німецького способу виховання та навчання дітей в основу якого покладалося трудове виховання: «Праця, що творить матеріальні і духовні цінності, є єдиною підвалиною економіки нової Німеччини. Тому праця і фізична і інтелектуальна., кваліфікована і не кваліфікована, самостійна, чи виконавча мусять бути і у нас основою життя, честю кожного українця, що чесно хоче жити і активно співпрацювати над створенням дійсно нового ладу» [44, с. 2]. Як наслідок, в кінці статті було опубліковано розпорядження, за яким діти Дніпропетровщини мусили також відправлятися на поля для збору врожаю [44, с. 2]. При цьому німецький пропагандистський апарат не бажав зупинятись і згодом активно намагався агітувати молодь до сільськогосподарських робіт в Німеччині на прикладі молоді Сербії [57, с. 2]. Проте навряд чи подібні заклики мали якийсь результат, особливо зважаючи на те, що в пресі з'являлися публікації про погану відвідувань народних шкіл, пропуски лекцій або «неправильне ходіння» до фахових закладів [23, с. 2; 45, с. 3]. Так зване «неправильне ходіння» в одному з номерів газети «*Львівські вісті*» трактується так: «Фреквенція дітей у сільській школі незадовільна. Це доказ, що сільське населення ще замало освідомлене про благодать самого існування школи і в воєнному часі тоді, коли увага керівних державних кол звернена в першій мірі на справи, зв'язані з війною. Відомо, що труднощів багато, бо може старші члени сім'ї виїхали на роботи до Німеччини або пішли до Служби Батьківщині й що роботи в полі багато, що корови треба пасти й допомогти в хатній роботі, але все-таки дітей до школи треба посилати, бо опускання годин науки у школі є великою шкодою для дітей. Це те саме, якби дитина зовсім до школи не ходила. Тому батьки й виховники повинні пам'ятати, що неправильне ходження дітей до школи спричинює в плані навчання хаос, не дозволяє як слід переробити матеріал, діти не засвоюють собі

потрібних відомостей. Це принесе їм у майбутньому велику шкоду, а вина буде по боці недбалих батьків» [20, с. 3].

На останніх порах діяльності окупаційної преси почали з'являтися відверті заклики німецької влади до молоді для вступу до лав різних збройних формувань, як наприклад національної поліції [87, с. 4], або в рядах «Юнаків 44», їм обіцялися належне навчання військовій справі, проживання в таборі, лікарський догляд, рівні права з німецькими юнацькими загонами та можливість продовжувати шкільне навчання [46, с. 1]. Молодь, яку все ж вдалося завербувати до лав збройних загонів автори порівнювали з бійцями СС «Галичина», та навіть козаками: « Наше теперішнє молоде покоління нав'язує до козацьких часів, коли мрією молодого хлопця було дістатися на Січ, щоб там, зразу як чура, потім як справжній козак перейти тверду школу життя, стати поважним мужчиною та здобути лицарську славу у боротьбі проти орди, чи в морських походах. І в останніх визвольних змаганнях українського народу наше юнацтво взяло активну участь багато хлопців, не зважаючи на молодечий, а навіть хлоп'ячий вік, боролося за кращу долю рідного краю. Такий самий шлях вибрало наше юнацтво й в теперішньому змагу» [30, с. 3].

Ситуація з періодичною пресою в провінції «Трансністрія» була фактично ідентичною, різниця була лише в тому, що головним обличчям пропаганди була по більшій мірі румунська окупаційна влада [33, с. 2], хоча німецьке виховання та німецька освіта також знайшла своє місце в публікаціях [14, с. 3; 57, с. 2].

Напевно, головною відмінністю преси в «Трансністрії» було те, що автори публікацій постійно наголошували на важливість релігійного навчання, чого фактично не було помітно в інших окупаційних зонах [55, с. 3]. Крім того, всі школи фактично перебудовувались під новий румунський лад і були обов'язковими з обов'язковим вивченням румунської мови [62, с. 3].

Поширеними були статті присвячені хрещенню дітей, в яких брали участь представники окупаційної влади. Такі публікації супроводжувались

статистичними даними про кількість похрещених дітей, а в кінці як правило відбувався концерт підготовлений цими ж дітьми для представників церкви та представників румунських владних органів [36, с. 3; 37, с. 4; 38, с. 5].

Помітне місце в пресі в публікаціях про дітей займала і антирадянська пропаганда. У більшості статей вона була направлена на критику радянської системи освіти, в цілому критику методів, форм виховання, та розвитку дітей умовах постійних репресій та моральних потрясінь. Так автори публікацій описували умови зростання дітей в більшовицькій державі: «Как известно, большевики прилагали немало усилий для развала семьи и всех семейных устоев. Религия, мораль, долг и честь были заменены фразеологией марксо-ленинской теории. Детям прививались идеи атеизма и больше вистской „морали“. В этом болоте разлагающей пропаганды душа ребенка лишалась всяких нравственных принципов К тому же обстановка советского „рая“ — низкий уровень материального положения народа, вынуждавший и отца и мать искать работы и отрываться от семьи до поздней ночи—оставляла детей без родительского присмотра, предоставляя их самим себе. Советская улица— вот место, где болыиинство детей проводило свое время, впитывая у себя ее разлагающее влияние. Школа же не только не воспитывала детей, но во многих случаях развращала их. Среди учащихся имелось значительное количество буквально преступных детей, которые своими низменными, порочными инстинктами прививали остальным детям аморальные чувства. Да и что можно бы ло ожидать от школы, если из нее изгонялись опытные педагоги и дело воспитания молодого поколения поручалось полуграмотным людям большевистской формации? Если ко всему, сказанному нами, добавить курение папирос, площадную брань, грубость и неуважение к старшим, то легко себе предста витьвесь трагизм положения тела воспитания молодого поколения» [54, с. 3].

Окрім цього, преса публікували матеріали до розповідалось про активне залучення радянською владою неповнолітніх та не кваліфікованих дітей до роботи в складний промислових робітничих процесах, а також на

сільськогосподарських угіддях [72, с. 1; 92, с. 3]. Крім того, в часописах публікувалися і статті, які викривали більшовицькі злочини на фронтах. Це були як злочини з боку НКВД так і злочини з боку відступаючої Червоної армії [31, с. 1; 65, с. 2]. Варто відзначити, що в пресі з'являлась інформація не лише про масові розстріли та вбивства громадян УРСР та РСФРР, це стосувалось і інших республік [5, с. 2; 25, с. 2].

Пропагандистська преса зазначала використовувала і інші прийоми для пониження авторитету Радянського Союзу. Як наприклад в статті «Діти під вогнем. Сталін жене в бій п'ятнадцятирічних хлопчаків» надрукованій в «Дніпропетровській газеті». Автори використали там наступні тези: «Громадськість обмірковує питання, звідки бере Сталін резерви, щоб з одного боку провалити свої широкі наступи й оборонні бої і з другого боку, щоб покрити й поповнити свої величезні втрати в людях. Нижченаведені фанти дещо роз'яснюють в цьому питанні. Недавно наш кореспондент одвідав юнаків колишніх військовополонених, які знаходилися в таборі евакуйованих. Це все були 15—16-річні більшовицькі солдати, які були мобілізовані, озброєні і вліті в передові бойові лінії більшовицьких армій. Ми сподівалися побачити мужніх і хоробрих бійців і були дуже здивовані, побачивши перед собою дітей, які тільки частково були в советській військовій формі» [21, с. 3]. Були і інші приклади, наприклад, широко розповсюджений в різних періодичних видання був наказ направлений до дітей, де їм пропонувалося займатися диверсіями в тилу німецьких військ [6, с. 2].

Найменш популярними у авторів статей і в той же час дуже короткими були публікації пов'язані з темою дітей на фоні міжнародної преси. Як ми зазначали вище, то ці короткі вісті були направлені на критику держав, які виступали проти Рейху, та навпаки в якості підтримки держав-союзниць. Наприклад, можна виділити статті, де розповідається про розстріли індуських та сирійських дітей британськими солдатами, при цьому наводяться лише статистичні дані цих подій без конкретних фактів [7, с. 2 ; 66, с. 3]. Досить цікавим фактом є те, що СРСР піддається критиці за те, що використовує на

фронті неповнолітніх, проте про молодих добровольців із союзної Італії не піддають критиці [32, с. 2].

Варто відзначити і публікації які одночасно критикували радянську систему і возвеличували на її фоні німецьку. По більшій мірі це застосовували у двох напрямках.

По-перше, нищівній критиці піддавався відступ більшовиків. Як наприклад в газеті «*Нове життя*» міста Луганськ: «Тікаючи, „товариші» постарались позбавити населення, що не могло або не хотіло з ними мандрувати, всього так життєво-необхідного людині: води, світла, продуктів харчування. Більшовиками висаджено в повітря водогін, електростанцію, всі підприємства й шахти, окремі на віть будинки. Ними ж знищено сотні тонн хліба, м'яса, жирів і інших харчових продуктів, які не встигли пожерти відгодовані, пузаті й товстошії советські комісари, всякі обкомівці, райкомівці, профкомівці і інші, які тріскалися з жиру, запихали свою пельку по спецторгах, закритих розподільниках, за критих їдальнях і просто в себе дома, а народ дер жали на голодному пайку. Проти кого направлені були оті знищувальні „міроприємства" більшовиків? Треба бути божевільним, щоб не зрозуміти, що вони були направлені проти беззахисного населення, проти стариків, жінок і дітей, проти сімей тих же червоноармійців, яких покликали ці ж самі вампіри захищати їх право на панування, захищати советський „рай“» [22, с. 1]. І в цій же самій статті описуються наступні події: «Організовані за допомогою Німецького Командування органи нової влади розгорнули наполегливу роботу по відбудуванню міського й сільського господарства у всіх його галузях. Незабаром на сторінках нашої газети будуть висвітлюватися наслідки такої роботи. У своїй діяльності органи місцевої влади дістають всебічну підтримку населення» [22, с. 1].

Але найбільш поширеними були статті пов'язані з освітою, системою виховання, сімейними цінностями. Говорячи про трудовий кодекс та сімейні цінності, то в даному аспекті описують яким чином більшовицька система поступово руйнує і розчленовує сім'ю, роблячи її членів далекими один від

одного і навпаки, говорить про те, що з приходом німецької влади, сім'я відродиться, а німецьке законодавства і державний лад ставить сім'ю за основу [67, с. 1].

Щодо шкільної освіти та виховання, то тут застосовуються вже знайомі тези: «У багатьох школах панувало безладдя, можна було почути лайку, а праці, серйозної, наполегливої, часто не відчувалось, в деяких вчителів була не наука, а справжня мука» [64, с. 2]. А нова німецька школа на території України була покликана виправити це становище.

На Заході України в тема розкривалась дещо ширше, тому що критиці піддалась не лише радянська, але і польська освітня системи. Ось як це описується в газеті «Волинь»: «Наша молодь па протязі років виховувалась у чужій школі. Поляки зі школи створили бастіон польонізаційного походу не тільки на душі молоді, але і на українське село. Большевики ж прийшли з кличем визволення Західньої України спід польського ярма. На місце зненавидженої нашим селянством польської школи поставили ніби рідну — українську школу з українською мовою навчання. Така зміна стану річей на перший погляд здавалася навіть корисною для нас. Але большевицька шкільна політика була дуже продумана. Большевики створили українську школу, щоб брехня, яку вони поширювали не так вражала населення. Українська мова в большевицькій школі мала сприяти легшому сприйманню всіх тих кличів, що з української дитинні мали зробити советську дитину - червоного яничиря цілого світу, Дитина в своїй рідній мові слухала протирелігійних викладів, дитині в її рідній мові викладалися всі «елавословія» «батька народів» Сталіна» [63, с. 2].

Стаття «Іспанські діти з советського раю» газети «Львівські вісті» є унікальним прикладом публікації де протистояння більшовизму і нацизму стоїть не в українській, а в міжнародній площині. В даній статі розповідається про іспанських дітей, які стали сиротами під час громадянської війни в Іспанії. Залишившись без батьків діти були завербовані комуністичними лозунгами і частина з них потрапила до Франції, інша частина до СРСР. Там вони зростали

в умовах радянської дійсності, доки під час поїздки не потрапили в зону бойових дій, де опинились у німецьких солдат, а зараз повертаються на Батьківщину в Іспанію [24, с. 2].

Останнім про що варто зазначити, це статті які не мали яскравого про-німецького, або антирадянського забарвлення. Подібні статті нерідко були присвячені історії української культури, закликали та спонукали українське населення та особливо молодь до патріотичного виховання і любові до власної історії та культури.

Яскравим прикладом таких статей є чотирьох серійна стаття під назвою «Франко і молодь», яка друкувалась в газеті «Львівські вісті». Фактично, це був переказ біографії Івана Франка, але в контексті його стосунків з дітьми. У даних статтях розповідається в першу чергу про виховний вплив на підростаюче покоління. Закінчується цикл статей такими словами: «З життя Франка хочемо поставити за приклад також молоді наших днів розвинені, в найвищій мірі почуття обов'язку і потребу праці. Особливо молодь нашого народу, якому все приходить так важко, мусить постійно пам'ятати чудовий принцип Франка: Лиш праця світ таким, як є, створила, лиш в праці варто і для праці жить! А для наших поетів, письменників, учених, мистців життя Франка чудовий приклад, як жити і працювати з молоддю, як її вчити й виховувати, як з'єднувати її для своїх думок та жити в ній» [81, с. 4; 78; 79; 80].

Висновки до другого розділу

Основною тематикою пропагандистських статей були три основних вектори пропаганди: Україна під протекцією Німеччини, пропаганда направлена на Радянський Союз та міжнародна пропаганда, яка спрямовувалась проти ворогів Німеччини та в підтримку її союзників.

Тематика дітей була зазвичай складовою пропаганди кожного із цих векторів, проте мала і свої особливості. Варто відзначити, що кількість публікацій присвячених дітям незначна в не залежності від міста та окупаційної зони. Основним контентом, в якому виступали діти була окупаційна пропаганда, тобто та, метою якої було схилити на свій бік читача.

В свою чергу такі статті пропагували освітні технології, які приніс з собою нацистський режим, німецький спосіб життя та ін. Крім того, жорсткій критиці піддавався Радянський Союз та його союзники, а діти виступали жертвами їхньої політики.

ВИСНОВКИ

Виходячи із поставлених завдань нашої магістерської роботи, та опираючись на висвітлений нами матеріал, ми дійшли до наступних висновків.

Тема військової пропаганди в окупаційній пресі на території України (1941—1944 рр.) є надзвичайно актуальною як серед вітчизняних так і серед зарубіжних істориків. Проте, малодослідженим залишилось питання використання тем присвячених дітям на сторінках окупаційної преси. Чимало дослідників описують саме особливості становлення і функціонування пропагандистського апарату на території України. Наприклад, окремі фахівці виділяють антисемітську, антирадянську та максимальну про-німецьку пропаганду в пресі, але багато питань залишаються не розкритими. Серед дослідників, які займались питаннями окупаційної преси в роки Другої світової війни варто відзначити В. Шайкан, Б. Чернякова, К. Курилишина, М. Михайлюк, Н. Якобчук, Д. Титаренко, Ю. Смілянську, Н. Гандрабуру, В. Сільванович, О. Гогуну та інші.

Основними джерелами кваліфікаційної роботи виступає періодична преса: періодичні видання, щоденники, газети, часописи доби німецької окупації.

Методологічну основу роботи складають три методи: метод контент-аналізу, історико-порівняльний та типологічний.

Метод контент-аналізу допоміг визначити відсоток теми дітей у періодичній пресі, завдяки типологічному методу були визначені основні типи публікацій в яких виступали діти, а історико – порівняльний дав можливість з'ясувати особливості поширення таких публікацій в різних окупаційних зонах утворених німецьким командуванням.

В ході дослідження була визначена тематика окупаційної преси, як в рейхскомісаріаті «Україна» так і в інших окупаційних зонах, з неї можна виділити три основні вектори напрямку: пропаганда українсько-німецьких відносин, пропаганда спрямована на Радянський Союз, а також пропаганда в

міжнародних відносинах. Серед пропаганди українсько-німецьких відносин найбільш поширеною є зображення величності німецьких військ на тлі з ворогами Німеччини, крім того статті про українські бойові частини, які перебувають на фронті та підтримка населення, що у пресі є важливою умовою успіху нацистів.

Ще одним видом з цього вектору пропаганди є агітація до виїзду українців на заробітки в Німеччину, де їм обіцялися чудові умови життя та висока заробітна плата. Пропаганда проти Радянського Союзу в більшій мірі критикувала особу Сталіна, як одного з винуватців війни та причини всіх бід СРСР, великого тиску зазнавала і сама більшовицька влада, яка зображувалась предметом терору населення. Щодо міжнародної пропаганди, то вона була направлена на Англію, США та їхніх лідерів, яких вважали чи не найголовнішими винуватцями війни, навіть в більшій в мірі ніж Сталіна. Особливе місце займала пропаганда проти євреїв, які в періодиці зустрічаються як «жиди» та «юдеї» та уособлюють собою світове зло, яке необхідно знищити.

Для того, щоб порівняти, чи були особливості використання теми «дитинства та дітей» у публікаціях періодичних видань рейхскомісаріату «Україна» було проаналізовано статті й інших окупаційних зон. Зокрема, було визначено, що такі публікації були лише невеликою частиною інформації яка друкувалася на окупованих Вермахтом територіях. При цьому середні показники низькі незважаючи від зони окупації. На основі цього можна констатувати, що преса діяла в рамках загальної німецької політики на окупованих територіях, те ж саме стосується і провінції «Трансністрія». Це підтверджує і той факт, що контент в якому використовували дітей в усіх періодичних виданнях в більшій мірі описує діяльність німецького командування або румунської влади та їх відношення до підростаючого покоління на окупованій території, інші теми при цьому зустрічаються значно менше. Можна зробити припущення, що кількість і якість статей могла залежати від головного редактору газети та освічених людських ресурсів, які

могли брати участь у написанні та публікації відповідного матеріалу. Варто відзначити, що у переважній більшості статей автори залишались анонімними.

Тематика дітей дає широке розуміння того, що автори намагалися донести широкому загалу. В першу чергу це пропаганда підтримки окупаційної влади, яка за словами авторів публікацій в свою чергу турбувалась про освіту підростаючого покоління, намагалась залучити його до освітнього процесу і підготувати потенційний трудовий ресурс, який буде працювати на благо Німеччини.

Крім того діти були одним із важелів критики Радянського Союзу, в першу чергу з боку як виховання так і неякісної та політизованої освіти. Також, через дітей активно критикувалась марксистська ідеологія та викривались злочини більшовиків. При цьому нерідко з'являлись статті де одночасно критикувався Радянський Союз та на його фоні возвеличувались дії німецького командування. Проте, не дивлячись на це знаходила своє місце і нейтральна пропаганда, або національно-патріотична, в якій автори спонукали молодь вивчати українську історію та біографію видатних українських культурних та історичних діячів.

Отже, завдання кваліфікаційної роботи виконані, мета дослідження досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Альтман І. А. Антиссмейтская пропаганда // *Жертвы ненависти: Холокост в СССР 1941 - 1945 гг.* М.: Коллекция "Совершенно секретно", (Анатомия Холокоста). 2002. С. 40-49.
2. Англія жертвує Європи. *Вінницькі вісті*. 1941. №24. С.1.
3. Більшовизм і українська нація. *Подільнин*. 1941. №23. С.1.
4. Божок Сталін. *Голос Волині*. 1942. №41. С.2.
5. Большевики вивезли 50000 литовців. *Волинь*. 1942. №46. С.2.
6. Большевики мобілізують дітей для війни. *Українське Полісся*. 1941. № 18. С.2.
7. Британська поліція розстрілює індуських дітей. *Українське Полісся*. 1942. №128. С.2.
8. Будинок для сиріт у Житомирі. *Волинь*. 1942. №96. С.4.
9. Вашингтон порушує закон про нейтралітет. *Вільна Україна*. 1941. №3. С.1.
10. Весела пісенька. *Дзвін*. 1942. №147. С.4.
11. Взято 5.000 полонених та силу матеріялу. *Український голос*. 1943. №57. С.1.
12. Відкриття перших ясел. *Дніпропетровська газета*. 1942. №19. С.2.
13. Вікно сатири. *Нове українське слово*. 1942. №16. С.7.
14. Воспитание националсоциалистической молодежи. *Одесская газета*. 1942. №165. С.3.
15. Гандрабура Н. Я. Українськомовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації українського населення (1941–1944). *Запорізький історичний журнал*, 1 (38). Нью-Йорк. 2021. С. 338-342.
16. Гогун О.С. Чёрный PR Адольфа Гитлера. СССР в зеркале нацистской пропаганды / Сост. А. Гогун. Изд. 2-е, испр. и доп. Киев: «К.І.С.» 2016. 430 с. -ил. С. 362-365.
17. Даймо молоді фахову освіту! *Львівські вісті*. 1941. №30. С.1-2.

18. Дитячий садок у Пустомитах. *Львівські вісті*. 1942. №194. С.4.
19. Дитячий садок. *Львівські вісті*. 1942. №147. С.4.
20. Діти мусять правильно ходити до школи Новий шкільний рік на селі зачався. *Львівські вісті*. 1942. №211. С.3.
21. Діти під вогнем. Сталін жене в бій п'ятнадцятирічних хлопчаків. *Дніпропетровська газета*. 1943. № 35. С.3.
22. До нового життя! *Нове життя*. 1942. №1. С.1.
23. До уваги батьків. *Українське Полісся*. 1942. №112. С.2.
24. Еспанські діти з советського раю. *Львівські вісті*. 1942. №281. С.2.
25. Жертви большевицького терору в Естонії. *Волинь*. 1942. № 100. С.2.
26. Жид керує союзом дружби. *Український голос*. 1941. №8. С.1.
27. Жидівська Конституція. *Нове життя*. 1942. №14. С.3.
28. Жінка в ССРСР. *Нове українське слово*. 1943. №51. С.1.
29. Закінчення шкільного року 7-клясової народної школи. *Львівські вісті*. 1942. №153. С.3.
30. Зброездатна молодь – Юнаки – СС. *Львівські вісті*. 1944. №159. С.3.
31. Звірства жидівських комісарів у Севастополі. *Дніпропетровська газета*. 1942. №164. С.1.
32. Итальянская молодежь записывается в армию. *Одесская газета*. 1943. №277. С.2.
33. К откытию школ. *Одесская газета*. 1941. №15. С.2.
34. Как заботятся о семье в Германии. *Голос Крыма*. 1941. №4. С.2.
35. Как организована молодежь в Германии. *Голос Крыма*. 1942. №1. С.2.
36. Крещение 42 детей. *Одесская газета*. 1942. №141. С.3.
37. Крещение детей в сиротском доме. *Одесская газета*. 1942. №43. С.4.
38. Крещение сирот. *Одесская газета*. 1942. №176. С.5.
39. Курилишин К.М. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія . Львів: Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. 2010. 328 с.
40. Куток гумору. *Подільнин*. 1942. №55. С.4.

41. *Львівські вісті*. 1941. №23 С. 1-4.
42. Мемельська ремісничка школа для української молоді. Нове життя. 1943. №3. С.2.
43. Михайлюк М.В. Німецька пропаганда в Україні // *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси*. К.: "Видавництво Наукова думка" НАН України, 2001. С. 644-658.
44. Молодь і праця. *Дніпропетровська газета*. 1942. №182. С.2.
45. Молодь і професійні школи. *Львівські вісті*. 1944. №62. С.3.
46. Молодь у боротьбі за наше майбутнє До українських батьків! *Львівські вісті*. 1944. №128. С.1.
47. Молодь у боротьбі. *Львівські вісті*. 1941. №28. С.4.
48. Музично-театральна школа. *Дніпропетровська газета*. 1941. №28. С.2.
49. Набір до фахових шкіл. *Нове життя*. 1942. №28. С.2.
50. Насмішки над християнством на советських картах до гри. *Подоланин*. 1943. №96. С.4
51. Наша школа. *Волинь*. 1941. №21. С.1.
52. Ніколи не забуде український нарід про жах у Вінниці. Всі сили свої віддамо на знищення жидо-більшевизму. *Вісті для українських селян*. 1943. №22. С.2.
53. Німецька школа. *Дніпропетровська газета*. 1941. №20. С.2.
54. О воспитании детей (К началу занятий в народных школах). *Одесская газета*. 1941. №14. С.3.
55. О религиозном воспитании детей. *Одесская газета*. 1942. №49. С.3.
56. Обов'язок посилати учнів до обов'язкової професійної школи. *Львівські вісті*. №88. 1943. С.3.
57. Обращение сербского премьера к молодежи. *Одесская газета*. 1943. №109. С.2.
58. Одно з найважливіших завдань. Забезпечити майбутність українських сиріт. *Львівські вісті*. 1941. №30. С.3.

59. Перехрест О . Сільське господарство України в період нацистської окупації // *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси*. К.: "Видавництво Наукова думка" НАН України, 2001. С. 475-511.

60. Понад 1.800 жертв кривавого большевицького терору в Естонії»: [3 січня 1943р. Запоріжжя]. *Нове Запоріжжя*. 1943. №1. С.3.

61. Початок кінця. *Український голос*. 1941. №6. С.1.

62. Прием учащихся в школы. *Одесская газета*. 1942. №164. С.3.

63. Про роботу школи. *Волинь*. 1941. №11. С.2.

64. Про сучасну українську школу. *Українське Полісся*. 1942. №12. С.2.

65. Расстрелы детей. *Одесская газета*. 1942. №83. С.2.

66. Розстрілюють дітей. *Нове життя*. 1942. №30. С.3.

67. Селянська сім'я відроджується й міцнішає. *Нове життя*. 1942. №4. С.1.

68. Смілянская Ю. В. Оккупационная пресса на территории Украины (1941-1944). Формирование и укрепление антиеврейских стереотипов как попытка консолидации оккупантов с населением оккупированных территорий // *Холокост: новые исследования и материалы. Материалы XVII Международной ежегодной конференции по иудаике*. Том IV. Москва. 2011.

69. Совети – вороги релігії. *Голос Волині*. 1942. №26-27. С.3.

70. Советські атаки відбито. *Український голос*. 1943. №57. С.1.

71. Сталін пограблює останні церкви. *Голос Волині*. 1943. №14. С.4.

72. Сталін ще більше закріпачує селян. *Дніпропетровська газета*. 1942. №115. С.1.

73. Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941-1943 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни". Дніпропетров. націон. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.

74. Українське шкільництво в Галичині розвивається. *Львівські вісті*. 1942. №171. С.4.

75. Українські добровольчі відділи на східному фронті. *Вінницькі вісті*. 1942. №3. С.2.
76. Українські загони в протибольшевицькій боротьбі. *Дзвін*. 1942. №43. С.1.
77. Українці оповідають про Німеччину. *Вісті для українських селян*. 1942. №10. С.1.
78. Франко і молодь. *Львівські вісті*. 1944. №111. С.4.
79. Франко і молодь. *Львівські вісті*. 1944. №112. С.4.
80. Франко і молодь. *Львівські вісті*. 1944. №113. С.4.
81. Франко і молодь. *Львівські вісті*. 1944. №114. С.4.
82. Хто є Рузвельт? *Голос Полтавщини*. 1942. №61. С.1.
83. Хто такий Сталін? *Український голос*. 1941. №15. С.1.
84. Черняков Б.І. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941 – 1943 рр.) // *Наукові записки. Збірник*. – К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. – 161 с. / Серія “Політологія і етнологія”. Вип. 31. С.51-69.
85. Шайкан В.О. Колбораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни // *Монографія*. Кривий Ріг, 2005. 466 с.
86. Швець О.В., Флюр О. М. Контент-аналіз. *Українська дипломатична енциклопедія*. Київ: Знання України, 2004. 760с.
87. Що дає українській молоді поліцейна служба? *Львівські вісті*. 1944. №156. С.4.
88. Як більшовики нищили українську національну культуру. *Голос Волині*. 1942. №54-55. С.3.
89. Якобчук Н.О. Україномовна легальна преса періоду нацистської окупації (1941-1944 рр.): Огляд фондової колекції музею. - Військово-історичний меридіан. *Електронний науковий фаховий журнал* // Музейне джерелознавство. С. 145-157. - URL:

https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/12.11.2020/pdf/VIM_28_2020-145157.pdf
(дата звернення 17.11.2022).

90. Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941-1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец.07.00.02 "Всесвітня історія" / Вікторія Миколаївна Яременко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2008. 19 с.

91. Silwanowitsch V. Intellektuelle Kollaboration und antisemitische Propaganda. Am Beispiel der NS-Besatzungszeitung *Novyj put' – Der neue Weg*, 1941-1943, in: Black, Peter; Rasky, Bela; Windsperger, Marianne (Hrsg.): *Mittaterschaft in Osteuropa im Zweiten Weltkrieg und im Holocaust in Osteuropa*. Wien, Hamburg: new academic press, 2019. S. 281-296

92. 14-летние специалисты. *Одесская газета*. 1942. №31. С.3.

93. 25 літ кривавого більшовицького терору. *Вісті для українського народу*. 1942. №8. С.3.

